դերձներով ելաւ հրապարակ, զեղեցիկը պարծեցաւ իւր զեղովը· եւ բարեվայելուչ հրապոյրը ոճի եւ ձեւի ղիւթեց մտքեր, նրբացուց քիմքեր, սրեց ճաշակներ:

Հրապարակախօսը լուռեցաւ յակճիռս· ծափահարուեցաւ խանդավառութեամբ· մաեենագիրը գնահատուեցաւ իւր կենդանութեան:

Աստուածատուր ձիրքն էր որ զարդ եւ կերպարանք կու տար անոր մտքի յղացումներուն. Ահարոնեան արբեցած էր գիւցազկան նեկտարով: Բայց եւ ջանքը բերած էր իր բաժինը, բնատուրը աղնուացնելու ազնուագոյն կաղապարի վրայ· արուեստագործած ձեռքը տաշած յղկած էր բնականին անհարթութիւնները:

Ահարոնեանի երկերու մէջ դուրս կը կարկառին գեղարուեստասէրը, հոգեխօսը, լեզուագէտը: Անոնք հաչա են իրարու հետ, զրկախառնուած սիրով· միութիւնը համերաշխութեան մէջ պերճացած:

Արեւելեան եւ Արեւմտեան բարբառները առաջին անգամ Ահարոնեանի գրչին տակ կը համբուրեն զիրար· փորձը այս զինակցութիւնը կնքելու եւ անոր արդիւնաւէտ յաջողութիւնը կը բերեն պատիւ համոզկերին: Զինակցութիւնը երկու բարբառներու Մեծ Վարպետին հրամանատարութեան տակ ուժեզացուցած է լեզուն, ճոխացուցած բառամթերքը, ճկունութիւն պարգեւած շարժումներուն: Զօրավիգն կոչուած նաեւ գրաբարի հարուստ գանձը, ստացած է հայրիկը սաստկութիւն եւ ճոխութիւն:

Լեզուն մէջոցն է մտքի զգացումներու արտայայտութեան. եւ Ահարոնեան ցոյց կու տայ սուր միտք եւ նուրբ զգացում· ա՛յս օժանդակներով կը թափանցէ նա իրերուն խորքը, կը տարրալուծէ երեւոյթները, կ՛ըլլայ մէջտեղէն ներքին աշխարհներ, հոգեխօսական չարժագծերու յայտնութեան լ խնդիր: Պատկերը, որ արդիւնքն է իր այս հետազօտական աշխատանքներուն, կը տարածուի մեր առջ կենդանի, խօսուն եւ համեմատ բնութեան:

Վրձինի չարժումները կը զգացուին հոն իրենց նրբութեան մէջ· արուեստն է տեղծագործը· արտայայտութիւնները կը պատմեն ճաշակագէտ նկարչին ընդունակութիւնները:

Զգայուն է նկարիչը· բայց տեսարանը՝ որուն հանդիսատեսն է եւ նկարահանը, բազմազէտ է: 90ական թուականին յաջորդող ժամանակներն ունի նա իւր զննութեան առարկայ· հայ պատմութեան այս արիւնոտ էջերը: Զէր կարող արիւնը՝ զգայուն սրտի չերմունքներու վրայ ժպիտ արթնցնել· արցունքի ծովին մէջ արցունք կաթեցուց· իր տեղեկատուութիւններու մէջ թախիծն ընդարձակ տեղ գրաւեց, ողբագին հնչեցին իւր քնարի լարերը: Լայն ազազակները բոզոք էին բունութեան դէմ. հեծկլտանքները պիտի չարժէին քար սրտերը: Աղէտը կը պահանջէր կարեկցութիւն: Բայց արտասուքի տարափին տակ չընկճեցաւ բանաստեղծը: Ներշնչեց քաջալերութիւն· ազատութեան հեռատեսներով խրախոյս կարզաց թշուառականին· ընկճուածը փորձեց բարձրանալ:

Նա բերաւ իր բաժինը:

Շատ բան տեսաւ, չատ բան ապրեցաւ· իւր տպաւորութիւններու թարգմաններն են իւր գրչին երկերը: Օտար աչխարհներ այդ էջերու մէջ փոխադրուեցան հայրենիք· օտար ժողովուրդներու բարքերը ցուցադրուեցան հայրենիքի բեմին վրայ, օտարին առաւելութեամբը զրկիւ առթելու իւրայիններուն դէպի զարգացում· եւ նուագութիւններովը ամրապնդելու զանոնք հայրենի առաքինութիւններու մէջ: Հոգեխօսական պատկերները զարձան զննութեան առարկայ մեծին եւ փոքրին, զործեցին անոնք յեղափոխութիւն սրտերու մէջ:

Աղնուագոյն դէմքը նորագոյն զրահատութեան կ՛ողջունենք մենք յանձին Ա· Ահարոնեանի: Թանկագին գանձեր են անոր տեղծագործութիւնները հայրենի Թանգարանին մէջ· անոնք պիտի պահեն իրենց արժէքը հայ զրականութեան համար ընդերկար:

Հ. Ն. Ա.

ՄՕՐԻԿ ԿԱՑՍԵՐ ՀՕՐ ԽՐԱՏԸ

Enno Littmann, Tigriña-Texte im Dialekte von Tanbên, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, XVI (1902), 211—225 կը հրատարակէ քանի մը մանր բնագիրներ եթովպական Տիգրինա կոչուած բարբառով, զորոնք զրի առած է իր խնդրանօք վալդա Տեհնակ Տանբէնցի հապէշ կրօնաւորն Երուսաղէմի մէջ 1900ին: Ուշագրաւ է այս բնագիրներէն առաջինը, որ հետեւեալն է (էջ 213):

«Մարդ մը կար, որուն հայրը վախճանած էր: Իւր հօր ընտանիքն [եւ] իւր սեպհական ընտանիքը իրեն հոգ պատճառեցին, որվհետեւ անոնք իրարու հետ կը կռուէին: Կար փիլիսոփայ մը, վարպետ մը: Փիլիսոփային մարդիկ զրկեց ըսելու անոր. Իմ ընտանիքս [եւ] իմ հօր ընտանիքը զինձի հոգ կը պատճառեն, որովհետեւ անոնք իրարու հետ կը կռուին: Վարհուրդ մը տուր ինձ: [Մարդիկ] գացին եւ ըսին անոր: Անիկա նստած էր աթոռի մը վրայ· ցատկեց, վազեց դուրս· անոնք կը նայէին անոր թէ ի՞նչ պէս հինաւուրց առնիկ մը կը կարէր եւ մատղաչ առնիկ մը հողով կը պատէր· որ եւ է պատասխան չտուաւ: Անոնք գացին եւ ելան [զիրենք ուղարկողին] առջեւ:

«Ի՞նչ ըսաւ ձեզի անիկա», հարցուց անոնց: «Մեզի պատասխան չտուաւ» ըսին անոնք: «Բայց երբ դուք անոր ըսիք, ի՞նչ ըրաւ անիկա»: Անոնք ըսին եւ պատմեցին անոր. «Անիկա աթոռի մը վրայ նստած էր· դուրս ելաւ· հինաւուրց առնիկը արմատաքի հանեց եւ նետեց մէկդի, մատաղ բոյսը հոզով պատեց»: «Զհասկցա՞ք ուրեմն զուք Անիկա որ, անիկա հինաւուրց առնիկը դուրս խլեց եւ նետեց մէկդի, ըսել ուզեց· Հօրդ ընտանիքը հեռացուր քեզմէ· եւ երբ մատաղատունկը հոզով պատեց, ըսել ուզեց· Ինչ քու սեպհական ընտանիքը եւ ապրէ: Ինչ խորհուրդ որ ուզեց տալ ինձի մարդը, բան չեն գիտեր»:

Այս անպաճոյճ պատմուածքը զարմանալի նմանութիւն ունի այն խրատին հետ, զոր տուած է Մօրիկի հայրը նորընծաներ Կայսեր, համաձայն կիրակոս Գանձակեցւոյ, որ այսպէս կը զրէ (էջ 28):

«Աւեն զամանէ (Մօրիկ կայսերէ), թէ առաքեաց առ հայրն իւր թողուլ զպանդխտութիւնն եւ գալ վայելել զփառս նորա. եւ թէ ոչ՝ խրատ առաքել նմա, որով կարասցէ վարել զթագաւորութիւնն: Եւ երթեալ սպասաւորացն զդին գնա զի զարմանայցի զպարտիզն. եւ ասացին նմա զկրնամն թագաւորին: Նա պատասխանի ետ եւ ասէ. Թագաւորի հայր ես ոչ վայելեմ: Եւ ինքն սկսաւ զմեծամեծ կաղամբան՝ որ ի պարտիզի անդ՝ արմատախիլ առնել, կարել զդուխս եւ ծածկել ընդ հողով, եւ զմնունս վայել վայել եւ յօրինել: Եւ պարանոն տեսեալ զայն՝ համարեցան գնա բանած. թողեալ գնա՝ զայն քան զնացին. իսկ զոր ինչ արար նա՝ զայն ոչ գիտացին: Եւ գնացեալ առ թագաւորն՝ պատմեցին զամենայն, եւ զխրատուրէնն նմա. իսկ Մօրիկ զոր զործեաց ի պարտիզին: Իբրեւ լուաւ՝ ծիծաղեցաւ, եւ ոչինչ յայտնեաց. եւ կալեալ զմեծամեծս՝ զոր կարծէր թէ սաստան են թագաւորութեան իւրոյ, երթալ զամենեսեան, զի մի ցաւ ինչ լինիցի· եւ պիտոյանն ի տեղիս նոցա կարգեաց· եւ կոչեցեալ զարան զայնոսիկ զոր առաքեաց առ հայրն՝ ասէ ցնոսա· Այս էր խրատ հօրս հայրն՝ ասէ ցնոսա· Այս էր խրատ հօրս իմոյ, զոր արար ի պարտիզին· եւ դուք ոչ իմանայիք»:

Խրատիս խորհուրդը մի եւ նոյն է· մերձենալը կիրակոսի քով աւելի բնական եւ նպատակայարմար: Այս գործելու կերպն է եղած բնաւորներու, ամէն տեղ եւ ամէն ժամանակ: Գործնականէն վերցուած այս խորհրդապատկերը կ՝երեւայ թէ տեղծագործութիւնն է արեւելեան մտածող մտքի, որ այսպէս երեան կու գայ կրկին խմբագրութեամբ: Կիրակոսի «ասեն»ը ցոյց կու տայ, թէ ինքն ալ լսած է ժողովրդեան բերանը, մերձեցուած Մօրիկ կայսեր գործերուն կեղրոնին:

Միւս բնագիրներէն չորրորդը (էջ 217—218)՝ խիճով եւ ոսկեով լեցուն արկղներու առակը ունի իր նմանութիւնը Յովասաբաց եւ Բարզամի պատմութեան մէջ (Առակ Ա. = Zotenberg, Առակ Զ.): Երկրորդը՝ Զորք երք են (էջ 212—217), ինչպէս Littmann նկատած է (էջ 219) յօրինուած է նմանութեամբ maṣḥafa falâsfa ṭabîbân-ի (հրատ. Cornill, Leipzig 1875), որ կը գտնուի նաեւ հայերէն թարգմանութեամբ ի չարս խրատական գրականութեան:

Հ. Ն. ԱԿԻՆՆԵԱՆ

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ, Միաբանք եւ այցելուք Տայ Երուսաղէմի: Երուսաղէմ, տպ. Ս. Յակոբեանց, 1929, 8°, էջք ժ·Զ+544: Գինն՝ 2 շիլին:

Երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքի մէջ հայ այցելուներու անուանացանկը կը ներկայացնէ հոս Մկրտիչ Սրբազանը, իւրաքանչիւր անուան կից տալով նաեւ համառօտ կենսագրական գիծեր: Դ. դարէն մինչեւ մեր օրը Երուսաղէմ այցելողները դուած են հոն փոքրիկ անկիւն մը:

Բայց Երուսաղէմ քաղաք մըն է, ուր ամէն դարու մէջ մատ են անթիւ ուխտաւորները, անհամար մահասիներ եւ հաջիներ եւած են անկէ եւ ցրուած աչխարհի ամէն կողմերը: Ընդարձակ հատորներ պիտի ուար, եթէ հնարաւոր ըլլար մի առ մի թուել այդ այցելուներու անուանները, բոնել անոնց վիճակագրութիւնը: Մկրտիչ Սրբազան բազմախոյզ պրպտումներով աչխատած է ամփոփել հատորիս թիւն յանձն առած

© National Library of Armenia

մէջ այն անուններըը մխայն, որոնք պատմութեան մէջ հետք ձգած են որ եւ իցէ կերպով: Նա հոգ տարած է խնամով քրքրել ձեռագիր եւ տպագիր մատեաններըը, նաեւ քարեայ յիշատակարաններըը, եւ հաւաքել նիւթեր իւր առաջադրած նպատակին համար: Եւ Սրբազանը իւր մտածումներ մէջ է. Հայ Երուսաղէմը ծանօթ է իրեն ինչպէս իւր սեպհական տունը:

Մենք կը հիանանք հոս Սրբազանի անխոնջ ջանասիրութեան վրայ, որով նա այնքան համբերատար խուզարկութեամբ եւ այնքան սիրով աչքէ անցուցած է գիրք, լրագիր եւ ձեռագիր: Աւելի անուններ, քան որ յուսալի էր, յաջողած է իրեն ծանօթագրել հատորիս մէջ: Իւր առաղձը բանասիրական գիտութեամբ լուսաբանած է եւ լրացուցած, եւ այբուբենական կարգով դասաւորած: Այս եղանակը անչուշտ ամէնէն յարմարն էր այսպիսի աշխատութեան մը գործածութեան համար: Կէս մը բաղձալի էր ուշադրութեան առնուած տեսնել հոն: Անունները, ինչպէս Գրիգոր, Յակոբ, Յովհաննէս, Վարդան... որոնք զանազան անձնաւորութիւններ կը ներկայացնեն, լաւագոյն պիտի ըլլար եթէ դասաւորուէին ժամանակագրական կարգով, պահելով հանդերձ տասիմանի գանազանութիւնը: Բաղձալի էր նաեւ տեսնել մատենին վերջը կրկին ցանկեր. ա. ժամանակագրական եւ բ. յատուկ անուններու, յատկապէս տեղոյ անուններու, ուսկից կարելի պիտի ըլլար իրրեւ պատկերի մէջ տեսնել թէ ե՛րբ եւ ո՛ր կողմերէ աւելի եղած է հոսանքը դէպի Երուսաղէմ:

Ամբողջը կը թողու գեղեցիկ տպաւորութիւն եւ է համայնագիտարան մը Հայ Երուսաղէմի:

Բնականաբար այսպիսի գործէ մը, որ առաջին անգամ կը կազմուի, չի կրնար սպասուիլ որ նիւթի ամբողջութիւնն ընծայէ, եւ ոչ ալ ամէն կէտերու վերջնական ստուգութիւնը: Հեղինակը հոգ տարած է ըստ հնարաւորութեան ամփոփել ի մի ինչ որ կայ հրապարակի վրայ, նաեւ ուսումնասիրութիւնները. այս արդէն բաւական է. եւ արժանի է ամէն չնորհակալութեան:

Ինչ ինչ անուններ վրիպած են իր ուշադրութենէն, որոնք սակայն կապուած են Հայ Երուսաղէմի հետ: Այսպէս ես չտեսայ անուններու շարքին մէջ. 1. Եղիշէ վարդապետ, որ ինչպէս իւր ճառերու մէջ կը յայտնէ, այցելած է Երուսաղէմ եւ չրջակայքը: 2. Զ. դարու երկրորդ կէսին այցելած է Երուսաղէմ Գրիգոր Աբծրունեաց եպիսկոպոսը եւ դրած Տեառնընդառաջի ոտնին առթիւ թուղթ մը: 3. Նոյն դարուն մէջ եղած է Ս. Քաղաքը «Թումաս երանելոյ Պատուա վանաց վանական», որ կը յիշուի Երուսաղէմի Յովհ. եպիսկոպոսի առ Աբբաս Աղուանից կաթողիկոս թղթին մէջ: 4. Աճառեան Վ. Հայոց, որ կազմած է Համազասպ Մամիկոնեանի խնդրանքով Երուսաղէմի հայ վանօրէից ցուցակը: Աճառեան Վ. հայ էր, երբեմն կոչուած Վահան Նորիսոցւոյն եւ Բիւզանդական բանակէն հռչակուած հակառակ Հերակլի՝ կայսր հռովմէական: Ուրիշ տեղ առիթ պիտի ունենանք ներկայացնելու Սիւնեաց լեռան այս մխանճառորն իւր իսկական դէմքով: 5. Ժ. դարու սկիզբը Երուսաղէմ դանուած է Վարդան Մարաթացի կամ Այգեկցի, որ դրած է հոն «Կշռամբանք եւ յանդիմանութիւնք առակաւ առակաւ, անձին ողորմելոյ Վարդանայ որ ի Մարաթայոյ... զոր ես մեղաւորս Վարդան յարմարեալ դրեցի յԵրուսաղէմ ի սուրբ Յակոբ, ի խնդրոյ Թորոսի աստուածասէր քահանայի եւ այլ միանձանցն, որ բազում անգամ թախանձեցին զիս». Ձեռ. Վիեննայի Թ. 973: Այս աշխատութեան ծանօթ է Մկրտիչ Սրբազան, բայց համարած է 1321 թուէն ուրիչ Վարդանի մը (էջ 502—504). Երուսաղէմի Թ. 939 Ձեռագիրը, զոր ունեցած է առ այս աչքի առաջ, արտագրութիւն մըն է Սեւանի Թ. 80 ձեռագրէն (տե՛ս Ն. Մառ, Յուցակ, էջ 37), ուր անճշդութեամբ ըսուած է «ասացաւ եւ դրեցաւ». 1321 թուականը ընդօրինակութեան տարին է. դրուածքին հեղինակը կը ճանայ Վարդան Մարաթացի: 6. էջ 320—321 հետեւելով Հանդ. Ամս. 1909, էջ 371—373 գրած յօդուածիս, կեսարացի Յակոբ երէցը կը համարի հեղինակը ՅԱստուածոյ չինեալ քաղաք պատուական տաղին, որ գտնուած է Երուսաղէմի. ուստի եւ կը դասէ զԿեսարացին Երուսաղէմի այցելուներու թուին մէջ: Բայց սխալ եղած է իմ վերադրումս: Այդ տաղին հեղինակն է Յակոբ Թոխաթեցի, ինչպէս էջմիածնի օրինակներէն մէկուն խորագրին մէջ յայտնապէս չիշուած է. նա երգած է այդ տաղը առթիւ իւր Երուսաղէմ այցելութեան, որ տեղի ունեցած է 1635 թուին: Տաղին դրուածէ եւ կանոնաւոր ոճը ամէն կասկած կը վերացնէ այս նոյնացման մասին: Յակոբ Թոխաթեցւոյ կենսագրութեան համար տե՛ս իմ «Հինգ դար կենսագրութեան համար տե՛ս իմ «Հինգ դար կենսագրութեան համար տե՛ս իմ «Հինգ դար